

„Mert borzasztó felelősség költeni...”

MÓRICZ ZSIGMOND KÖLTÉSZETI TANULMÁNYAI

1

Ha az iménti fogalmazás — a „költészeti tanulmány” — kettős értelmet hord netán: jogos az is; tudjuk, hogyan volt Móricz Zsigmond a lírával. És akkor mondjuk mindjárt: Adyval. Maga ír erről, ott olvasható ez most tanulmányainak ezer oldalnál vastkosabb (első!) kötetében; és ezt a könyvet nemcsak szerzőjének újráfelfedezésére érdemes olvasnunk, de a tárgykörök nagyon mai érvényű gazdagítása céljából is: szerteágazóak a témák, amelyekről Móricz tanulmányt, esszét, alkalmi cikket, beszédet írt, köztük azonban mintha „az első szerelem”, a vers foglalna el központi helyet. (Ehhez foghatót itt, ebben a kivételesen jelentős kötetben legföljebb — a kultúra és a magyarság sorsa...)

1902-ből való a Reviczky Gyulát tárgyaló hosszú dolgozat. Megragad mindjárt a hangütése; Móricz tanulmányait gyakran jellemzi a történetküzöbös indítás: valamilyen eseményhez, lehetőleg minél szerényebb alkalomhoz (országjárás, találkozás stb.) köti a tárgyat, onnan oldozza el, és maga ez a művelet is olvasói gyönyörűség lesz, mert — prózaírói telitalálat. Másutt végső bizonyossággal állapít meg, összefoglalóan, egy tényállást; és ez a szintetizáló módszer (a hangütés helyi értékével) feszültséget kelt. Még akarjuk ismerni azt a témát — érezzük olvasásakor —, amelyikről *ilyen* (jó, egyetértésünkkel találkozó, kifürkészendő stb.) állítás tehető. Reviczkynél ez a mondat így hangzik: „A magyar közönség alig ismeri s alig élvezi még a Reviczky Gyula költészetét...” Ez — vonzó hangütés; állandóan a mulasztásaink tudatában élünk, azonnal érdeklődni kezdünk, ha ilyenről hallunk. A költészet, ismeri fel Móricz (is), a meg nem valósult lehetőségek helyett megint meg nem valósuló lehetőség; s így ad infinitum. Hanem akkor fontos szerepe lehet az értelmezőnek, a feldolgozóknak, a harcostársnak — a költészet ezeket a lehetőségeket nyitja meg talán a legteljesebben. És Móricz számára ezt az alkalmat a vele azonos rangú művész, Ady teremtette meg. Affinitás és kivetítés; szellemi pályakép — önmagáról, *ahogy* egy költői életművet megért, a már történelminek nevezhető távlatba beállítja (a maga számára, de vélhetően közérvennyel): Móricz Ady-tanulmányai, legyenek bármennyire alkalmi jellegűek olykor, többféle „végérvényességet” is példázhatnak. Ma a legaktuálisabban: az elevenőségét, a változékonyságát — az állandóságban. Milyen változatos úton jutott odáig Móricz, hogy az Ady-élmény mintegy központi témája legyen tanulmányírói pályájának! De ahogy az út Reviczky, Gyulai Pál, Fazekas Mihály és Csokonai költészetén át vezetett, olyképp lett azután is sokszálú az érdeklődése. Móricz Babits-képe ugyanúgy izgalmas és lényeglátó, mint Ady-folytatásosa, és az utóbbit mintegy hitelessé egészíti. És ugyanazzal az objektív és írói értelemmel figyeli és rögzíti a nála fiatalabbak eredményeit (József Attila, Szabó Lőrinc). A tanulmányíró Móricz a prózaíró Móricz iskolájába járt? Onnét ez a befogadókészség? Nem így mondanám. A szellem nagy formátuma, szinte már szokatlan egyetemessége ez — a méltányossági szempontokat ismerő, de nagyjából mégis félresöpörő független gondolkodás. Felelős gondolkodás, mely azonban nem „helyeken” tudja beszámolási kötelmét, hanem — ne legyen ez nagy szó! — egy nép kultúrájának asztalánál. Így válik gyakran „történetté”, ha a legtárgyszerűbben ír egy jelenségről; így sugallja a konkrét körülmény a téma legigazabb általánosát. Ez a szervesség önmagában is kiemelkedővé tenné az esszéista Móriczot. Holott ez még

csupán az alapállás. A Móricz-tanulmányok teljességélményét a magas szinten művelt próza adja.

Érezni ebből a józan móriczi dikcióból, tagolásból, szerkesztésből, kivárássokkal és kihagyásokkal frissülő közegből, sokfelé tekintő figyelemből, hogy a szerző önmagáról ír, amikor tárgyat választ — s ezt az önmegvalósítást a magabiztos, erős alkotók bizalmával — (mely nem „önös”!) az általánosság és a köz letéteményévé emeli. Ady megjegyzését idézi ő maga ezzel kapcsolatban is, erejéről, mely — egyetlen betegsége volna...! A Reviczky-dolgozatban még nem az erő elsődleges, inkább az analízis lépései, a pontos részletezés. Értékelése pontos (bár még túlzottan költői olykor), nem tenné szellemóriássá a „tisztá vizü... poétát”; ám arra már érdemes felfigyelni, ahogy sehová-valóságát hangsúlyozza: „Se apja, se anyja, se testvére, se rokona, se szerelme nincsen — senkije, senkije.”

Gyulai Pál költészetéről és Csokonairól írt hosszabb munkájában még nem találja igazi műfaját: a néhány határozott vonással megrajzolt összkép tömörségét szétfeszíteni próbáló érzékeny, lélektani és társadalmi, művészi és emberi hitelői kiviláglelemzést; azt a tömör formát, amely a lehető legkevesebbet őrzi a szabvány várakozásokból, de a legtöbbet adja — novellisztikus erővel — a művészet *ügyének* egészét is állandóan íróként átélő Móricz Zsigmondból. Írásai e kötetben (s a könyv java része ilyen remeklés!) ott emelkednek a magyar esszéírás legmagasabb színvonalára, ahol a költői elfogulatlanságból fakadó „anyag” a tévedhetetlen prózaformáló „gyakorlatával” találkozik. *Amit* mond, annak igazsága bizonyítással kiviláglana a szerényebb köntösből is; hanem mégis, sokat tesz az, ahogy jelenetezi a dolgokat, ahogy még a hangsúlyok is megkapják a maguk „jelmezét” ezen a színpadon — mert a nagy Móricz-esszék (legyenek bármi rövidek) igen terjedelmes időt is látszanak felölelni, és roppant pontossággal bonyolítják le „cselekményüket”; terjedelmes időt sugallnak, mert az emberiség kultúrájának éppen aktuális magyarországi pillanatát tárják egyetemessé, és roppant pontossággal így, hiszen hátsó szándékok vagy ügyes leplezések és sandítások nélkül az a valaki szól, aki a szellemi élet egyik elhivatott szervezője ott, ahol szólnia a legszubjektívebben is lehet. Ahol szólni (ez volt a különös csoda!) az általános szerep mellett (s ellenére! éreznék már-már félrecsusszanva) mindig egy-emberi hitellel és belső tapasztalásból mert. Kettős tehát a Móricz-esszék izgalma. A kultúra ügyével összekötött ember, aki mintegy „magánemberi” író, szintézist teremt: szerepet vállaló lénye visszahódítja szubjektivitásának gazdagságát, egyéni világát kifejező írósága pedig egy egész nép, egy nemzet, „a” kultúra jegyében tágul — tanulmányban is — általánossá.

Móricz Zsigmond irodalmi és művészeti írásainak még a részletek szellemi izgalmanál is megkapóbb eleme ez: a személyiség érvényesülése — szinte Gottfried Keller eszményeinek csillaga alatt a közös jó érdekében. És mert ez a „közös jó” korántsem vágott egybe a kor általános-materiális áramvonalával, Móricz esszéista művészete, szónoki tevékenysége, emlékbeszédírói pályája állandó harcokat mutat. Hanem ezeknek a harcoknak az anyaga (az ő részéről!) nem előregyártott muníció, nem közkinccsé vált „haditechnika”, hanem az írói műhelyben kimunkált — s tulajdonképpen igazságos békét célzó — matéria s eszköz. Ez irodalom legbensőbb, immanens kelléktárát vonultatja fel, a közös érvényű tárgyak méltóságát is így adván. És az érzékenység s beleérzés új tartományait hódítja.

A maga számára is. Látszik: sosem kész eredményeket összegez. Látszik: saját szellemi képletét teremti meg, „ott a szemünk láttára”. Mégis távol vannak ezek az írások az improvizációtól. Tündöklésük alapos. Nem éles fények villogása, hanem a roppant kiterjedésű életmű (erre is utal ő maga, gyakran) mélyeiről kibányászott, addig fel nem használt forró anyag fénye. Az életmű magabiztossága úgy válik az irodalomlemző hitévé, hogy megannyiszor az elemzendő anyagon szűrődik át. És a tömörség lesz a formája. Mintha maga a tárgy választaná le az elméleti író feleslegeit; és így formálódik több szintű, sűrített, mégis szellős — mert: szellőkben fürdő — próza. Nem költői ez a kép; Móricz elméleti írásai sosem az elmélet oldalát mutatják. Mint a félig kifaragott szentek, sose látható felükkal vannak a kibon-

talán eszmetömbben, és amit felénk tárnak, az a felük — a megejtő egyszerűségé. Csakhogy ez az egyszerűség attól plasztikus, hogy Móricz a teljes teret hozzáérinti. És ez már az elemezhetetlen írásművészet régiója; hogyan csinálja? Hogy ne csak a szűkebb horizont, a rosszabb levegő érje azt az említett felületet, hanem valami jóval több, s ez a „több”: ne illúzió legyen, vagy ha az, hát — „szent szándék”. A magyar kultúrának alig volt több, szebb, kifejtetten ilyes reménye, mint abban a programban, melyet Móricz Zsigmond elméleti írásai meghirdettek.

S hirdetnek, ma is. Fölfedezésre várva (ahogy ezt mostanában sokfelé leírják, leírjuk). A költészet mint a lehetetlenség képe: mely aztán maga is csak töredékesen valósul meg. Nem ilyesmi-e (ellentétben mindkettő a prózával, a drámával, az újabb műfajokkal!) az esszé, a tanulmány is? Költészetet hódít vissza Móricz a dolgozatírással. Az objektív és az igazolhatatlan tartomány határát járja, de úgy, hogy közben — a más földjét műveli. S ami azt a bizonyos „közös elemet” illeti: úgy járja határait, másokéit, bárkiét, hogy az egésznek képes Egésznek érezni. Mi adja ezt a tiszta bizonyosságát? Nemcsak a saját életműve, nemcsak az Ady mellett előhívódó nagy formátum (a prózaíróé mellett az elméleti-gyakorlati gondolkodóé is tehát), nem csupán ez. Hanem hogy — egy kivételes folyóirat vezetői között dolgozván, egy kivételes folyóirat élén állva — irodalomszervező lehetett. Az eszmei értékek olyan reményeit élhette át, melyek okvetlenül indokolják nagy, optimista távlatait, és — állandó ellenjátékot adhattak reálisan felmért, humorba oldott fanyar összképéhez. Ideálok és valóság, célmeghatározás és buktatólista, elgondolás és az elmaradottság számbavétele: sorolhatók a párhuzamok. Mindezt azonban — olykor szónoki, de sosem szónokias, olykor bensőséges, sosem intimeskedő, olykor jövőt tervező, nem jelent odázó — egységbe oldja a költészet, melynek gyakorlása (súlyal) különben nem adatott meg neki, s a (maga hangsúlyozza ezt is) veszteséglistát gyarapította csak.

Megtérült mindez az elveszett poézis a tanulmányokban. S a költőkről írt dolgozatok különös erejét, közelségét ez is adja. (Bár Móricz említett objektivitása nem szorulna okvetlenül erre a belső tartalékra. — Viszont: az átfogó művészetszemlélet táplálkozhat, igenis táplálkozik ilyen forrásokból.) A Csokonai-méltatásban még erős az ismeretterjesztő jelleg; nemsokára Móricz megtalálja a szintézis egyik lehetőségét: a részleteket tömöríti néhány erős (ha akarjuk: ismeretet terjesztő) vonássá, és ezeknek keretében (nem részletezően, hanem utalásokkal, kisugározva tehát) elevezen bontja ki reflexióit. Mindig az irodalom általános helyzete az iránytű. Így a Lúdas Matyiról szóló 1905-ös tanulmányban is: „A sietve élő emberiségnek nincs sem ideje, sem képessége arra, hogy új dolgokat fölfedezzen...” És: „A legnagyobb remekmű is idegen, sőt ismeretlen marad a nagyközönség előtt, míg a műértők fel nem fedezik, s a maguk tudásával meg nem csillogtatják a mű ragyogó szépségeit...” Móricz az irodalom ilyen ismeretterjesztője. A kezdeti, tárgyból induló tanulmányokat (még a Garay „Obsitos”-áról is így írt), a konkrétumok felmutatásán fáradozó filológus-esszéista tevékenységet felváltja a nem kevésbé becses (nála ráadásul az összehasonlíthatatlanul érettebb, már Adyval összekötődő szellemi korszakban jelentkező) összegező dolgozattípus: ahol a művészet benső ismerete ölt közérthető, lírai és prózai hitellel egyképp sodró alakot. Közvetlenség és útmutatás, mikroszkópnézet és körbetekintés egészíti ki egymást — aligha véletlenül egy költészeti írás dátumától indulván. 1909. június 1. a megjelenés kelte. Helye: a *Nyugat*. Tárnya: Ady Endre. Az ő Adyja, Móriczé. A tagolás, a tömörítés, a kitekintés: mondhatni-e így — egyszerre más. Bizonyára nem előzménytelenül. De itt indul Móricz Zsigmond jelentős, máig példászerű költészeti tanulmányainak sora.

2

„Lírára tévedek, ahogy róla szólani akarok”, mondja ennek a jól tagolt, már az igazi esszéista Móriczot mutató írásnak a második rész bekezdésében. Azután így zárja: „Nem ismerem több versét Ady Endrének, csak ezt az egy könyvét olvastam. Odáig nem értettem, gúnyos mosollyal pillantottam egy-egy versére. Azóta félek

olvasni őt. A magam hangulatának s az ő könyvének újabb találkozására várok; nekem nagy lelki élmény az ilyen olvasás, nem kised szórakozás. És az ilyen nagy esemény sosem sürgős, nem kell azt siettetni, eljön magától is. Az élet olyan rövid, hogy semmit sem lehet elkerülni, s olyan hosszú, hogy minden utolérheti az embert.” Ady-élményének még csak a kezdeteit jelzi ez, ám a költészetről, mint találkozásról „véglegeset” mond. Jellemzi ez a rövid, de fontos helyről vett idézet Móricz irodalomszemléletét. A teljes élet eszményét őrzi olvasóként is. Viszont olyan olvasó ő, aki az írói szakosodásról mélyen tud. Hogyan egyeztethető össze teljesség és szakosodás? Hogyan lehet *leghitelesebb szava* líráról a prózaírónak? Láthatjuk más helyeken is (Szabó Lőrincről, Babitsról, Kassákról, József Attiláról írt, itt nem vizsgált) dolgozataiban, hogy csaknem mindig az élet eszményi egészének jegyében van pedig hiteles szava a költészet témájáról. Olyasképp a „leghitelesebb”, hogy nem választja el a szakjelenséget a létezés közegetől, melyből az nem egyszerűen „vétegett”, de kölcsönhatásban áll vele; pontosabban: jelleget őrzi, töredék egészként. Azt hiszem, Móricz írói alkatának a teljesség jegye mellett szinte még fontosabb együttthatója a gazdaságosság: ahogy *tudja*, mit kell íráról mondani, hogy okvetetlenkedés ne legyen belőle a szakma szemében, fennkölt magaslat az olvasóéban. Közel maradni az olvasóhoz és a belülről értőhöz egy módon lehet: ha a részjelenségnek visszaadja azt a rangot, amely a legősbibb tulajdona — az élethez kötődő elemiséget. Azt, hogy lírát olvasni (például) nemcsak s nem elsősorban művészeti élmény. Hanem — látható az Ady-cikk befejezéséből. Az utolsó évtizedek némely prózai alkotása az élet mikéntjéről, a létezés módozatairól elmélkedvén (s jól, becsülettel!) jut ilyesféle következtetésekre, amilyenekre a tanulmányíró Móricz. A líráról írva! Ez a „sosem sürgős” és ez a „semmit sem lehet elkerülni” és a „minden utolér” — nem bölcselem. Nem szentencia. Ez olyan próza, amelynek a lélegzete mintha a magunké lenne. Ezeket a dolgokat meg lehet jegyezni. Ez a pár mondat — a poézist mint szakjelleget szerencsésen kizárva — a leghitelesebb módon költői. Ezért szól itt Móricz a leghitelesebben a líráról; melyet az élet teljességében *benne* érez. Nem szakosítja érte a józan, érzékeny emberi nézőállagát. De művészetének olyan elemeit mozgósítja, amelyek alkotáshittel képesek újat adni. Amikor valami új jelenségről szól. És ezt szinte megtoldja az, hogy az újról is csak úgy szól, mint — bármikor érvényről. Így adja meg Ady rangját is; még amikor nem jut el költészetének teljességéhez. Saját „legteljesebb” valóját hívja elő a költészet és ennek objektív kifejezése előbbre tart, mint maga a tudatos személy.

Ehhez a témához nagyon mélyen kapcsolódik — s csak látszólag tér el, csak időben távolibb — egy 1938-as Berzsenyi-méltatás, pontosabban, „Németh László könyve miatt” íródott cikk. Kettős itt a tanulmány életküzőbe. Az első: az író életéből vett részlet, mutatja, hogyan került a téma közelébe (irodalomórát látogatva). A második: maga a téma bevezetője, az író életének problematikája általában (itt: Berzsenyié, pontosabban, az a viszony, amelyben az írói mű megismerése és az írói élet megismerésének fontossága lényegtelensége állhat). Németh László könyve, melyet szintén novellisztikus környezetben kap meg (tanulmányában így értesülünk róla), s amelyet már „a villanyosban” olvasni kezd, pompásnak találhatik, csak: „... az egész könyvben alig van tizenöt sor, ami Berzsenyi emberi életére vonatkozik”. Ezért: „Ne vegye rossznéven Németh László, de folyton az a gyanú környékezett, hogy ő is bemenekül a versek olvasatába, hogy erről ne kelljen beszélni.” Holott Móricz így érez: „... meghalok a vágytól, hogy magával Berzsenyivel találkozzam, hogy vastag öklét megmarkolhassam” stb. És elmondja: „Valamelyik nyáron találkoztam Keszthelyen egy Berzsenyi úrral, aki mintha csak a költő arcképéből szökött volna ki, kicsi, vaskos... ember: ez a vérrokona többet mondott nekem a költő lényegéről, mint minden betű s nyomtatott maradék: a verseken kívül.”

Micsoda mély ellentétig merészkedik el Móricz. Ráadásul megállapítván — s igencsak joggal —, hogy „nagyon szép a Németh László könyve és nagyon igazságos”. Merész abban is a tanulmányíró Móricz, ahogy ezt az állítását indokolni meri; és a merészség költői jutalma (a költészet jutalma!), hogy szövege nagy emberi

közelségbe hozza őt magát, s így ez a közelünkben érzett valaki még nagyobb hitellel szólhat tárgyáról; s persze, hogy ezt a tanulmányírói stílust akárki nem engedélyezheti magának, az ilyen vállalkozásnak a kudarca rosszabb, mint a megbízható unalom! De Móricz — erre céloztunk — itt veti latba életművének nem mennyiségi súlyát; ez a nagyobb formátumú szellem s az ilyenre bátorító szellemi környezet roppant előnye; vagy megtoldhatnók azzal is: ez a hozadéka, ha az író, aki tanulmányíró is egyben, nem választja szét tárgyát és személyét; hanem itt megint tudni kell a határokat; Móricz az emlékezetes Ady-cikk óta harminc éven át dolgozott ezen a stílusán, szólva közérdekű aktualításokról, költőkről, prózaírókról, jelenségekről — szólva mindezek tükrében önmagáról s viszont, róluk, a maga így kimunkált, más alkotókról szólva megformálódott lényének (írói személyiségének) többletnyomatékával. S így idézhető most már, amit Berzsenyiről, Németh László könyvéről és önmagáról ír: „Nagyon igazságos számomra, mert éppen olyan hiánytalanul becsüli Berzsenyit, ahogy én negyvennégy év óta. Számomra Berzsenyi és Csokonai Nekem elég volt ez a kettő istennek. Már Vörösmartyhoz sose tudtam eljutni... akárhol csiszolom le, hófehér márvány villog ki, de ebből a márványból sokszor csak a Ferenczy vésője dolgozik. Ellenben Berzsenyi óriás bazalt-hegy a Balatonon, és Csokonai a csergő patak és a rohanó s árvizes Tisza...” (Idézzük itt mindazonáltal a korai Csokonai-tanulmány befejezését: „S ilyen tehetséggel mi lett Csokonai-ból! — Egy ki nem fejlődött nagy költő, aki megírott műveinek legnagyobb tömegében ott küzd és ott botorkál a sablonos verselés nyűgében, de igaz és hatalmas érzelmeinek hatása alatt igazi költővé fejlődik. Költővé, aki felségesen őszinte, igaz, egyszerű, fenn szárnyaló, nemes és kedves. Akit olvasni gyönyörűség, akivel az érzelem és képzelet magasságaiba emelkedni boldogság.” (1905.)

Nemcsak boldogság kérdése mindez. Mert — a Berzsenyi-tanulmányból idézve — „borzasztó felelősség költeni, s az ember áhítja, hogy akadályozzák már meg ebben a szenvedélyében, mely csak kárára van, nem szeretetet, hanem ellenséget termel, irigységet és csaholást, s mennyivel jobb lenne a kertben ollóztatni s nem kitevé lenni a baromi kertészek ollózásának”. Mégis, Móricz tudni szeretné, „hány holdja volt hát Berzsenyinek s hogy gazdálkodott? Tehát hogy mennyi munkát, védelmet, elfoglaltságot és megnyugvást tudott adni neki” (például) az ilyes birtok. Élet és költészet szoros összefonódása megint! S az irodalom némely jelenségei is életjelenségek ebben az összetételben: „S hiába tudja az ember, hogy a kritikus abszolút kívül áll a varázskörön, s hiába tudja, hogy önérzetemre jussom van, mégis végképp megsemmisül az alkotó kedv, ha ismeretlen lap ismeretlen kritikusa azt írja rólam, hogy: »Az ember kétségbeesik, ha azt hallja, hogy Móricz Zsigmond már megint darabot ír.« Három éve azért nem írok színdarabot, mert mihelyt leülök dolgozni, eszembe jut ez a sor...”

Költészetéről beszéltünk? Móricz Zsigmond és a költészet? A tanulmányíró Móricz? Aki a dolgozatokban az egyéni élettapasztalatot is szóhoz jutni engedi? Mérészség-e ez vagy gazdaságosság? Ennyi idő múltán is: nem szolgálat-e? Ezért idézzük: „...s meg vagyok győződve, hogy igazat akart mondani, vagyis hogy tőmondat-alapérzését közölte, aki ezt leírta. Nem kételkedem őszinteségében”, írja a kritikusról („a” kritikusról?), „nem ismerjük egymást, tehát objektív. Jelentéktelen, különben tudnám ki — tehát csak őszinte lehet. De nem tehetségtelen, különben nem tudott volna ilyen jól szíven szúrni. S nem bírom elviselni. Sose hittem, hogy ennyire megbéneljék bármiféle kritikái támadástól, s az illető úr három éve nyugodtan alhat, nem írok darabot. Hátha igaza van?”

Ez még mindig a Berzsenyi-tanulmány. Várható, merre kanyarodik tovább, mi lesz a befejezés. Németh László könyvének Móricz azért is örül, mert Kölcseyvel szemben teljesen Berzsenyi-párti. És ahogy „villanyoson” meg „egy nap alatt”, bármerre járt, „minden percet megragadva” olvassa, Móricz egy könyvet, egy költészetéről szóló könyvet azonban — vagy lassan, ellenállhatatlan fájdalommal, erővel, felül-emelkedéssel — a maga életére másol át. De nem önzően. Hanem a maga egyéni képletét egy másik, egy bálványmagasban álló költő képletével összerajzolva, meg-

leli — általánosítás nélkül! a tényleges vonalak együtteséből — a közérdekű képletet. Melyet tanulmányban közöl. A dolgozat elemei: a közlendő „üzenet” szerkezetének részei. Ezt szolgálják. Élet és elmélet: esztétikán túli, mégis, tökéletesen esztétikus, műfaji kívánalmakat klasszikus példaként kielégítő gyakorlattá forr. A záró bekezdés, mellyel a Móricz-tanulmányok e rövid szemléljét — itt és most, csak így! — zárhatjuk, ilyen átkötésre következik (Móricz „önvallomása” után): „Mennyivel fokozottabban érezhette ugyanezt Berzsenyi, aki még azt is tudta, hogy az a Kölcsey még tavaly »egy nyaláb nyekergő verset« vitt neki. S most tehetetlenül kellett elszenvednie, hogy a nyekergő ifjú poéta megmérgezte, s árnyékká válva s költői hivatásában megbénulva tizenkilenc évig kellett még rothadnia, míg aztán hatvanéves korában meghalhatott.”

„Ez olyan óriási dolog, mihez hasonló csak névtelenekkel szokott történni, akiket egy életre elüt a kritika pályájuk megvalósításától...” S Kölcsey, így Móricz, legföljebb azt mondhatta (ahogy még „elég merész volt” elégiát szavalni is a halott fölött!): „Én voltam, aki ádázul s mert nem szerettük egymás szagát — ledöftem tizenkilenc évvel ezelőtt...” Milyen érdekes összefüggések; s ugyan nehezményez-zük-e a veretes lendületet, a — tudatos? öntudatlan? — korhű hangot, az archaizálást? Hiányoljuk-e a tanulmányírás divatos álkönnyedségét? Nem szeretnénk-e valamit legalább vissza egy irodalmi nemzedék hitéből, amely Móricz Zsigmond ekképp is fölfedezésre váró „reflexióis művészetét” megalkotta? Móriczot elbeszélőnek ismerjük, bizonynal sok összemásolódo újrafölfedezést ér meg; és teljes lehet-e a kép, ha a műhelynél is többet jelentő, valóban epikus erényeinek java foglalátát adó tanulmány-életművet számon kívül hagyjuk? Regényeinek értékelését elvégzi az irodalomtörténet; az olvasó hadd mondja itt csupán: a legmaibb Móricz-olvasatért magam a tanulmányokhoz fordulok. Érzékenységének árnyalatait — erejét! — itt is elsősorban nosztalgiájának tárgyán, az esszévé objektívalódott lírán mérem. Minden-kori világirodalomnak.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA